

- им было предоставлено право приобретения земельных угодий на льготных основаниях, а служилым людям украинских городов было разрешено свободно (бесплатное) занятие пустых земель «для строения» с последующей припиской их к своим имениям. В том случае, если они эти имения обрабатывали или строились на них, то еще и освобождались на 15 лет от уплаты налогов (см.: Законодательные акты Русского государства... — С. 227).
36. Законодательные акты Русского государства... — С. 47–49.
37. Законодательные акты Российского государства. — С. 97, 171.
38. Российское законодательство X–XX ввков. — М., 1985. — Т. 3. — С. 93.
39. Там же. — С. 95–96.
40. Аль Д. (Алшиц) Писатель Иван Пересветов и царь Иван Грозный. — М., 2002. — С. 58–59.
41. Там же. — С. 67.
42. Пересветов в Малой челобитной жаловался на свои многочисленные тяжбы с соседями-земле-владельцами, в результате которых он остался «паг, бос и пеш».
43. Весселовский С. Б. Исследования по истории опричнины. — М., 1963.
44. Кстати, сомнительно и само это утверждение о возможности заключения компромисса между классами или даже большими социальными группами.
45. Сочинения Пересветова / Публ. и комментарии А. А. Зимины. — М.; Л., 1953; Зимин А. А. Пересветов и его современники. — М., 1958.
46. Попов А. К. Загадка И. Т. Посошкова // Предтеча / Под ред. Ю. М. Осипова и Е. С. Зотовой. — М., 2003. — С. 116–142.

УДК 340.12+321.01

*Г. Є. Смелянець,
аспірант кафедри теорії держави і права ОНЮА*

ПРАВОВИЙ І ДЕРЖАВНИЙ РЕЖИМИ: ПОНЯТТЯ І СПІВВІДНОШЕННЯ

Поняття режим використовується в різних галузях соціального знання. Між тим, у сфері юриспруденції його визначеність не відособлена в достатній мірі. І хоча сьогодні особливо про державний режим можна знайти матеріал у будь-якому підручнику з теорії держави і права, по суті, це поняття ототожнюється з поняттям політичного режиму. З іншого боку, поняття правовий режим ще тільки вписується в категоріальний апарат юридичної науки, хоча на рівні правової реальності, особливо по лінії галузевої й об'єктної приналежності вже давно використовується як складова законодавства і його реалізації.

Серед учених, які зверталися до проблематики правового і державного режиму, виділимо публікації С. С. Алексєєва, В. Б. Ісакова, В. В. Копейчикова, М. Н. Марченко, Ю. М. Оборотова, Ю. О. Тихомирова, П. М. Рабіновича, Л. С. Явича. Відзначимо, що питання про співвідношення правового і державного режиму так і залишилося за межами інтересів більшості досліджень, хоча ця проблема стає дедалі більш значимою в силу змін уявлень про співвідношення права і держави.

Поняття правового режиму в сучасній юридичній літературі використовується в різному значенні стосовно різних суб'єктів, об'єктів і сфер людської діяльності. Наприклад, можна відзначити дослідження правового режиму в адміні-

стративному праві, де основні риси правового режиму пов'язуються із закріпленням у законодавстві прав, обов'язків і відповідальності; системою заходів, що використовуються для досягнення поставлених цілей; системою правового впливу, що полягає в специфіці прийомів регулювання і його механізму. Характерно, що в змісті адміністративно-правового режиму фіксується його цільове призначення, правові принципи, об'єкт адміністративно-правового регулювання, юридичне положення суб'єктів, адміністративно-правовий інструментарій [1]. Інший приклад — це розгляд правового режиму підприємницького права як особливої системи регулятивного впливу, спрямованої на забезпечення балансу інтересів підприємців, що діють своєю волею у своєму інтересі, і інтересів суспільства й держави. Це досягається специфікою сполучення у сфері підприємництва певних типів, способів і методів правового регулювання [2]. На думку Ю. О. Тихомирова, виникнення різного роду протиріч, що послаблюють правопорядок, вимагає не тільки використання специфічних процедур, але й введення таких правових режимів, що здатні реагувати на подібні протиріччя. Як приклад такого роду «рухливого» правового режиму він виділяє правовий режим запобігання й усунення юридичних колізій. Цей правовий режим є міжгалузевим і складається з нормативного масиву, зі своїми моделями впливу на колізійні процеси і ситуації [3].

Неможливо заперечувати, що поняття «правовий режим» має значення для характеристики всієї правової реальності. Не випадково, при розгляді особливостей правової системи використовується категорія «режиму функціонування правової системи» [4]. Як різновид правового режиму розглядається режим законності, що передбачає обопільне дотримання законів, як населенням, так і владою, при якому дотримуються такі принципи: загальність вимоги виконання закону; застосування державно-владних дій тільки на основі чіткого дотримання законів; рішуче припинення правопорушень і невідворотність відповідальності за них [5]. Як різновид правового режиму, що складається на основі процесуальних норм і особливого сполучення заборон, зобов'язань і дозволів, що створюють атмосферу правозастосовчої діяльності, розглядається правозастосовчий режим [6].

Що ж стосується державного режиму, то найчастіше він ототожнюється з політичним режимом.

Можна зустріти доводи про те, що державою встановлюється правовий режим організації і діяльності політичної системи [7], що для характеристики форми держави може вживатися термін «державно-правовий режим» («державний режим») [8], що для суб'єктів компетенції корисні власні режими діяльності, які оформляються у вигляді регламентів, розпорядків і управлінських процедур [9], що правовий режим майна — це, по-перше, сукупність таких елементів, як певний порядок регулювання, виражений через комплекс взаємозалежних правових засобів регулювання майнових відносин, по-друге, він складається стосовно певного об'єкта регулювання і, по-третє, включає певну мету або спрямованість правового регулювання [10].

Насамперед, варто визнати справедливими доводи В. Є. Чиркіна: термін

«державно-правовий режим» неприйнятний, оскільки, по-перше, складається враження, що тут режим визначається тільки сферою державного (конституційного) права, по-друге, державний режим ніби обмежується використанням тільки правових методів, у той час як можуть бути використані методи, не врегульовані правом, а іноді й протиправні методи [11].

У міжнародному праві режим найбільшого сприяння створює рівні умови для всіх іноземних держав, їхніх організацій, фірм і громадян відносно тих питань торгівлі, що передбачені торговельним договором, у той час як національний режим ставить у рівне положення іноземних громадян і юридичних осіб із вітчизняними громадянами і юридичними особами. Інший приклад — це правовий режим цивільно-правових угод, вчинених державою [12]. В європейському праві преференційний режим установлюється тарифним законодавством Європейського Співтовариства, зокрема, стосовно країн, що розвиваються, (у тому числі СНД) на підставі Загальної системи преференцій ЄС. Надання тарифних преференцій суперечить режимові найбільшого сприяння і пов'язано з дотриманням ряду умов, головним чином, дотриманням норм і правил, що визначають походження товарів. За загальним правилом, щоб товар, імпортований з будь-якої країни (території), міг скористатися тарифною преференцією, що діє відносно цієї країни (території), цей товар повинний бути зроблений у даній країні (на даній території). При участі в процесі виробництва товару двох або більш країн, для визначення критерію країни походження товару застосовується критерій достатньої преференції. Характерно, що походження товару повинне підтверджуватися спеціальним документом — сертифікатом походження [13].

Таким чином термін «правовий режим» стосується національного, міжнародного і інтегративного права, тобто виходить за межі держави, у той час як термін «державний режим» використовується винятково для характеристики держави.

В одному з нових вітчизняних підручників із теорії держави і права правовий режим визначається як порядок правового регулювання, що забезпечується шляхом об'єднання різних способів, методів і типів правового регулювання. При цьому відзначається, що діапазон можливих правових режимів великий і розмежовується від жорстких до відносно м'яких. Що ж стосується державного режиму, то він ототожнюється авторами з політичним режимом і уявляється як сукупність прийомів і методів здійснення державної влади [14].

Зауважимо, що особливості правових і державних режимів можуть бути представлені під іншими ракурсами. Приміром, у нашій юридичній літературі говориться про правовий режим міфологізування державної власності в радянський період [15]. Про режим законності писав Леон Дюгі ще у XIX ст., який пов'язував його з ситуацією, коли держава зв'язана правом, законодавець зобов'язаний правом не створити відомі закони і, навпаки, інші закони створювати; коли держава створила закон і поки він існує, вона зв'язана виданим законом; коли держава може змінити або скасувати закон, але поки він існує, вона зобов'язана підкорятися цьому закону; коли адміністрація, судді і зако-

нодавці повинні застосовувати закони і можуть діяти лише в межах, установлених законами [16].

В юридичній літературі запропоновано розглядати зміст державного режиму крізь призму взаємодії галузей влади: законодавчої, виконавчої і судової, — а також шляхом встановлення органу, що є центром прийняття рішень у державі [17].

Зауважимо, що проблема центронування державної влади є найважливішою в характеристиці державного режиму. Тому залежно від того, де знаходиться центр прийняття рішень у державі можна виділити парламентський, президентський і урядовий режими.

Серед висновків стосовно проблеми розмежування правового і державного режимів, відзначимо різноманіття правових режимів, що існують як у державі, так і за її межами. Між тим, державний режим тільки один і мова може йти тільки про трансформації (зміни) державного режиму.

Можна звернути увагу на ті обставини, що правовий і державний режими при своєму з'єднанні дають можливість побачити юридичну сторону існування державної влади. Так правовий режим законності може існувати в умовах парламентського, урядового режиму точно так, як в умовах цих державних режимів може бути введений правовий режим надзвичайного стану.

Література

1. Рушайло В. Б. Административно-правовые режимы. — М.: Щит, 2000. — С. 51–108.
2. Курбатов А. Я. Сочетание частных и публичных интересов при правовом регулировании предпринимательской деятельности. — М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. — С. 45.
3. Тихомиров Ю. А. Коллизионное право. — М.: Изд. Г-на Тихомирова М. Ю., 2003. — С. 143–144.
4. Скакуп О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Х.: Колсум, 2000. — С. 258.
5. Марксистско-ленинская общая теория государства и права: Социалистическое право. — М.: Юрид. лит., 1973. — С. 115.
6. Общая теория государства и права: Академ. курс: В 3 т. / Отв. ред. М. П. Марченко. — 2-е изд. — М.: Зерцало-М, 2001. — Т. 2. — С. 461.
7. Любашин В. Я., Мордовцев А. Ю., Тимошенко И. В. Теория государства и права. — Ростов н/Д: МарТ, 2002. — С. 169.
8. Теория государства и права / Под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Обасова. — М.: Юпити-Дапа, 2000. — С. 89.
9. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. — М.: Изд. Г-на Тихомирова М. Ю., 2004. — С. 252.
10. Шишка Р. Теоретичні і практичні проблеми правового режиму майна членів сім'ї // Вісн. Академії правових наук України. — 2000. — № 2 (21) — С. 206.
11. Чиркин В. Е. Современное государство. — М.: Междунар. отношения, 2001. — С. 187.
12. Богуславский М. М. Международное частное право. — 3-е изд. — М.: Юристъ, 1998. — С. 97–102, 158.
13. Паку А. А., Вишняков О. К. Торговое право ЕС. — Одесса: ОПОА, 2003. — С. 42–43.
14. Загальна теорія держави та права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, О. В. Пстришина. — Х.: Право, 2002. — С. 410, 94.
15. Рубашик В. Державна власність у радянський період: до питання про деякі міфи і реалії // Вісн. Академії правових наук України. — 2000. — № 4 (23). — С. 115.
16. Дюги Л. Конституционное право: Общая теория государства. — М.: Издательство Т-ва И. Д. Сытина, 1908. — С. 64–65.
17. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории: Учеб. курс. — Одесса: Астропринт, 1998. — С. 38.